

דף שבועי

בס"ד

פרשת וישב, תשפ"ג, מספר 1499

ההתנכלות ליוסף – מי הוא האח המוביל?

שמעון שרביט

גם ספר הישר, שנתחבר בימה"ב, נוקב בשמו: 'ויאמר שמעון אל אחיו: הנה בעל החלומות בא אלינו היום הזה. ועתה לכו ונהרגהו ונשליכהו באחד הבורות אשר במדבר הזה'. והיה בבקשו אותו אבינו ממנו ואמרנו: חיה רעה אכלתהו. ומדרש אגדה² נוסף מגיע בדרך האלימינציה לשמעון ולוי:

"הַיְהוּדָה אֶתָּה יוֹדוּךְ אֶחִיךָ" (בר' מט:ח). בוא וראה מה כתיב למעלה? 'שמעון ולוי אחים'... ומי הם? אם תאמר ראובן, הרי כבר נאמר "וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיִּצְלְהוּ מֵיָדָם" (שם לז:כא), ואם תאמר יהודה, הרי כבר נאמר: "וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל אֶחָיו מֶה בָּצַע" וגו' (שם לז:כו), ואם תאמר בני השפחות, הלא כבר נאמר "וְהוּא נָעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְאֶת בְּנֵי זֵלְפָה" (שם לז:ב). מכאן אתה למד ששמעון ולוי היו.

והנה מסתבר, שדברים אלה היו חלק ממסורות שהשתלשלו ועלו עד לשלהי הבית השני, כעדות צוואות השבטים.³ יוסף אינו תולה בצוואתו אשמה באח מסוים:

אחי שנאוני וה' אהבני. הם בקשו להרגני וא-להי אבותי שמרני. הם בבור השליכוני ועליון העלני. אך זבולון מנקה את עצמו בצוואתו (פרק ב) ומצביע על שלושה אחים שידם הייתה במעל: שמעון, דן וגד, וניכר שהוא מצביע בעיקר על שמעון. "כי הלוך הלכו שמעון ודן וגד לקראת יוסף להמיתו". ובהמשך:

ובכסף שכרו לא היה לי חלק בני, כי אם שמעון ודן וגד ובניהם, ויקחו את-מחירו ויקנו נעלים להם ולנשיהם ולבניהם ויאמרו לא נאכלהו כי מחיר אחינו הוא. ואולם שמעון לקח את-הכתנת ולא חפץ להשיבה כי בקש לקרעה בחרבו בקצפו על-אשר לא המיתו.

גד מודה:

כי בפני אבי דיברתי את יוסף לשלום, וכאשר יצאתי מאת פניו ותחשך השנאה את תבונתי, ותרגז את נפשי להמיתו (צוואת גד ב). ודן אף משתמש בפועל "לטרוף":

2 מדרש אגדה, מהדורת שלמה בובר, וינה תרנ"ד, ויחי, סימן ח.
3 הספרים החיצונים, מהדורת א' כהנא, ת"א תש"ך, עמ' קנ"א-רט"ו.

א. מדוע אסר יוסף את שמעון?

התורה מספרת על קנאתם של האחים ביוסף ועל שנאתם אותו. בהזדמנות הראשונה שנקרתה בדרכם (רוחק מעיני האב יעקב) התנכלו לו האחים:

וַיֵּרְאוּ אֹתוֹ מֵרָחֹק וּבְטָרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַפְּלוּ אֹתוֹ לְהַמִּיתוֹ. וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אֶחָיו הֲנֵה בָעַל הַחֲלֹמוֹת הַלְזָה בָּא. וְעַתָּה לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ וְנַשְׁלִכֵהוּ בְּאֶחַד הַבְּרוֹת וְאִמְרֵנוּ חַיָּה רְעָה אֶכְלָתָהוּ וְנִרְאָה מִהֵיְהִיו חֲלֹמְתָיו (בר' לז:יח-כ).

בהמשך אנו למדים שראובן ויהודה ניסו להצילו, כל אחד בדרכו, אך התורה לא גילתה לנו מי מהאחים בלט בשנאתו וביקש לפגוע בו.

במצרים הואשמו האחים בריגול, ויוסף "התעלל" בהם. ואז, בינם לבין עצמם, הם חשו רגשי אשם על שלא חסו על אחיהם, והתעלמו מתחינותיו (דבר זה נתחדש לנו כאן).

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אֶחָיו אָבֵל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אֶחָיו אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת... וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי שָׁמַע יוֹסֵף כִּי הִמְלִיץ בְּיַנְתָּם. וַיֹּסֵב מַעְלֵיהֶם וַיִּבֶךְ וַיֵּשֶׁב אֲלֵהֶם וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם וַיִּקַּח מֵאֲתָם אֶת שְׁמֵעוֹן וַיֹּאסֶר אֹתוֹ לְעֵינֵיהֶם (בר' מב:כא-כד).

על השאלה מדוע אסר יוסף דווקא את שמעון, מצינו שתי תשובות: 1. כדי להפרידו מלוי (רש"י, בפירושו השני, ורשב"ם). 2. משום מעורבותו הישירה בהשלכתו אל הבור, כפי שנאמר במדרשים ובדברי הפרשנים: "וַיִּקְחֵהוּ" (בר' לז:כד) -- ויקחהו כתיב, מי היה, זה שמעון, ואימתי פרע לו, להלן 'ויקח מאתם את שמעון' (בראשית רבה פד).

שני פרשנים קדומים הלכו בעקבות המדרשים: "אֶת שְׁמֵעוֹן" (בר' מב:כד) – הוא השליכו לבור, הוא שאמר ללוי הַנֵּה בָעַל הַחֲלֹמוֹת הַלְזָה בָּא" (רש"י, בר' לז:ט). "ויקח את שמעון" – אמרו שהוא השליכו לבור" (רד"ק).¹

* שמעון שרביט הוא פרופסור אמריטוס של אוניברסיטת בר אילן ורקטור המכללה האקדמית אשקלון.

** המאמר מוקדש לזכרו המבורך של בני, בנימין יוסף ז"ל, שנקטף בדמי ימיו והותיר אותנו לאנחות.

1 התרגום המיוחס ליונתן מגלה לנו, ששמעון הוא שיעץ להורגו: "וַיְדַבֵּר מִלּוֹתְהוֹם יַת שְׁמֵעוֹן דָּעֵט לְמַקְטְלֵיהּ וְכַפַּת יָתִיה קַמִּיהוֹן".

ועוסק בתורה ומצא כתוב "וגנב איש ומכרו" וגו' (שמ' כא:טז) והלך וטח הבית כלו בנעלים ודבקם בכתלים, ושלח אחר רבן שמעון בן גמליאל וחביריו ואמר להם: מי שגנב איש מבני ישראל והלך ומכרו מה דינו? אמרו לו: חייב מיתה. אמר להם: אם כן אתם חייבים מיתה, קבלו על עצמכם דין שמים. אמרו לו: למה? אמר להם: בשביל אחי יוסף שמכרו את יוסף, דכתיב "וּמְכָרוּ אֶת יוֹסֵף" (בר' לז:כח), וכתוב "עַל מִכְרֶם בְּכֶסֶף צְדִיק וְאֶבְיוֹן בְּעֵבֹר נַעֲלִים" (עמ' ב:ו), ולכן טח אותו רשע את הבית במנעלים, כדי שיכירו באיזה דבר מכרו את יוסף, שנאמר "בעבור נעלים", בדמי נעלים.⁷

נראה שבעקבות המדרש הזה נתחברה הקינה "אלה אזכרה"⁸ על עשרת הרוגי מלכות.⁹ הנה מס' בתים:

אֵלֶּה אֲזַכְּרֶה וְנִפְשֵׁי עָלֵי אֲשַׁפְּכֶה. כִּי בִלְעֹנֹנוּ זְדִים
כְּעֵגֶה בְּלֵי הַפּוֹכֶה. כִּי בִימֵי קִיסָר לֹא עָלְתָה
אֲרוּכָה. לְעֵשְׂרֵה הַרוּגֵי מְלוּכָה:

בְּלִמְדוֹ סֵפֶר מְפִי מְשׁוּלֵי עֲרֻמַּת. וְהִבִּין וְדִקְדַּק
בְּדַת רְשׁוּמַת. וּפְתַח בְּוֹאֵלֶה הַמְשַׁפְּטִים וְחֻשְׁב
מְזַמַּת. וְגוֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוּ וְנִמְצָא בְּיָדוֹ מוֹת יוֹמַת.

גְּבַה לֵב בְּגְדוּלִים. וְצִוָּה לְמַלְאֵת פְּלִטְרוֹ נַעֲלִים.
וְקָרָא לְעֵשְׂרֵה חֲכָמִים גְּדוּלִים. מְבִינֵי דַת וְטַעֲמֵי
בְּפִלְפּוּלִים.

דִּינוֹ מְשַׁפֵּט זֶה לְאֲשׁוּרוֹ. וְאֵל תַּעֲוִיתוּהוּ בְּכַזָּב
לְאֶמְרוֹ. כִּי אִם הוֹצִיאֻהוּ לְאֶמְתוֹ וּלְאוֹרוֹ. כִּי
יִמְצָא אִישׁ גּוֹנֵב נֶפֶשׁ מֵאֲחִיו מְבִינֵי יִשְׂרָאֵל
וְהִתְעַמֵּר בּוֹ וּמְכָרוֹ.

הֵם כְּעֵנֵנוּ לוֹ וּמַת הַגֵּנֵב הֵהוּא. נִם אֵיֶה אֲבוֹתֵיכֶם
אֲשֶׁר אָחִיהֶם מְכָרוּהוּ. לְאַרְחַת יִשְׁמַעְאֵלִים
סְחָרוּהוּ. וּבְעַד נַעֲלִים נִתְּנָהוּ.

וְאַתֶּם קִבְּלוּ דִין שְׁמַיִם עֲלֵיכֶם. כִּי מִימֵי אֲבוֹתֵיכֶם
לֹא נִמְצָא כְּכֶם. וְאִם הָיוּ בְּחַיִּים הֵייתִי דָנָם
לְפָנֵיכֶם. וְאַתֶּם תִּשְׁאוּ עוֹן אֲבוֹתֵיכֶם.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ויעירני אחד מרוחות בליעל לאמר קח את החרב והרג בה את יוסף ויאהבך אביך במותו. והוא רוח הקנאה אשר הסיתני לטרף את יוסף כאשר יטרף הנמר את-הגדי (צוואת דן ז).

ואולם בצוואת שמעון אנו מוצאים ידווי מפורש ומפורט על התנכלותו ליוסף:

וגם חזק מאוד הייתי, ולא יראתי מעשות דבר, ולא פחדתי מכל מפעל... כי קשה היה לבי וכבד לבלי חת וקרבי לבלי רחמים. כי גם הגבורה נתנה מאת א-ל עליון לבני איש בנפשם ובבשרם. כי בעת נעורי הרביתי לקנא ביוסף כי אהבו אבי מכל. ואקשה את לבי להרגו, כי שר החטא ורוח הקנאה עיוורו את תבונתי לבלתי התהלך אתו כאח, ולבלתי חשוך גם את יעקב אבי. ... ואנכי בשמעתי כאלה ואקצוף על יהודה מאוד כי עזבו חן, ואהי קוצף עליו חמשה חדשים. ויאסרני ה' וימנע ממני את חוזק ידי כי יבשה יד ימיני שבעה ימים. ואדע בני, כי באה לי זאת בגלל יוסף, ואנחם ואבך ואתפלל אל ה' כי תשוב ידי לאיתנה, וארחק מכל טמאה ומכל קנאה ומכל הוללות. כי ידעתי כי מעשה רע זמותי לפני ה' ולפני יעקב אבי על דבר יוסף אחי בקנאי בו... ואבי שאלני על נפשי, כי ראה כי הלכתי קודר. ואומר לו כי עוניתי בכבדי... כי אנכי הרביתי להתאבל מכולם, יען כי אני אשמתי במכירת יוסף. ויהי כאשר באנו מצרימה, ויאסור אותי כמרגל, ואדע כי בצדק עוניתי ולא נעצבתי.

ב. על מכרם בכסף צדיק

הנביא עמוס מוכיח את השופטים המעוותים את הדין בעבור שוחד: "כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים" (ב:ו), ובהמשך: "לקנות בכסף דלים ואביון בעבור נעלים ומפל בר נשביר" (ח:ו). ונראה, שבשל הצירוף "יוסף הצדיק" המתועד פעם אחת בתלמוד⁴ ופעמים רבות במדרשים,⁵ נתפרשו דברי עמוס המשתמש בלשון "מכר" כמכוונים למכירת יוסף.

הנה שני מדרשים מאוחרים:

ומכרו אותו לישמעאלים בעשרים כסף, כל אחד ואחד נטל שני כספים לקנות מנעלים ברגליהם, שנאמר על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים. אמרו נשים חרם בינינו שאין אחד ממנו מגיד הדבר ליעקב אבינו (פרקי דרבי אליעזר לח).⁶

ומדרש אחר: "לפיכך מכרוהו בעשרים כסף בעבור נעלים" (תנחומא, וישב). השימוש בכסף המכירה לרכישת נעליים מצוי כבר במאה השנייה לפנה"ס, בצוואת זבולון (ראו לעיל), מבלי להסתמך על הפסוק בספר עמוס.

המדרש המאוחר "עשרה הרוגי מלכות", מספר:

וכן ישראל, אלמלא שלמדו לקיסר תורה, לא היו באים לידי כך. פעם אחת היה [קיסר] יושב

4 בבלי יומא לה ע"ב.

5 כגון סדר עולם רבה ל ע"ב ובראשית רבה פרשה צה.

6 מהדורת היגר, חורב, פרק לז.

7 אוצר מדרשים (אייזנשטיין), עשרה הרוגי מלכות.

8 הפיוט מיוסד על סדר א"ב. ואח"כ חתם המחבר את שמו: יהודה (+חזק).

9 נאמרת אצל הספרדים בסדר הקינות לשחרית של תשעה באב ואצל האשכנזים ביום הכיפורים בסליחות שבחזרת הש"ץ (בתפילת מוסף או במנחה).